

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΡΟΪΔΗΣ

Η ΠΑΠΙΣΣΑ ΙΩΑΝΝΑ

ΚΑΙ Ο ΑΦΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ

Εισαγωγή: Γιάννης Παπαθεοδώρου

ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΕΙΣΑΓΩΓΗ «*Ἴδοῦ βιβλίον περίεργον καὶ πολύτιμον...*» IX

Η ΠΑΠΙΣΣΑ ΙΩΑΝΝΑ

Τοῖς Ἐντευξομένοις 3

Εἰσαγωγή 19

Ἡ Πάπισσα Ἰωάννα 77

Σημειώσεις 303

Ο ΑΦΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ 357

Εγκύκλιος της Ιεράς Συνόδου «περί αποκηρύξεως
βλασφημίου καὶ κακοήθους βιβλίου».

ΟΛΙΓΑΙ ΛΕΞΕΙΣ 361

Η ΠΑΠΙΣΣΑ ΙΩΑΝΝΑ ΚΑΙ Η ΗΘΙΚΗ 395

ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ ΕΝΟΣ ΑΓΡΙΝΙΩΤΟΥ

ΥΠΟΜΝΗΜΑ ΣΥΝΟΔΕΥΟΝ ΤΗΝ ΑΝΑΚΟΠΗΝ 449

ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΥΠ' ΑΡΙΘΜΟΝ 32 ΒΟΥΛΕΥΜΑΤΟΣ

ΤΩΝ Κ.Κ. ΠΛΗΜΜΕΛΕΙΟΔΙΚΩΝ

«Ἴδοῦ βιβλίον περιέργον καὶ πολύτιμον...»

Αν η πρόσληψη ενός βιβλίου είναι ένας ασφαλής δείκτης για να εντοπίσουμε τον κοινωνικό αντίκτυπο της λογοτεχνικής γραφής, τότε μπορούμε να υποστηρίξουμε με βεβαιότητα πως η εμφάνιση της *Πάπισσας Ιωάννας* του Εμμανουήλ Ροΐδη (1866) δεν σηματοδοτεί μόνο την κατάκτηση ενός ιδιαίτερου λογοτεχνικού ύφους¹, αλλά αποτελεί ταυτόχρονα ένα κρίσιμο επεισόδιο μιας ευρύτερης ιδεολογικής και πολιτισμικής αναμέ-

1 Βλ. Παναγιώτης Μουλλάς, «Για το ήθος και το ύφος του Ροΐδη», τώρα στο Παν. Μουλλάς, *Ρήξεις και συνέχειες. Μελέτες για τον 19ο αιώνα*, Σοκόλη, Αθήνα, 1994, σ. 331-338. Για το ύφος του Εμμ. Ροΐδη βλ. επίσης: Διονύσης Καψάλης, «Ούτως ειπείν: ο τροπικός του Ροΐδη», *Χάρτης* 16 (1985), σ. 388-402· Δημήτρης Δημηρούλης, «Το δίχτυ της γραφής και ο υμένας του ύφους», στο Δημ. Δημηρούλης (επιμ.), *Εμμανουήλ Ροΐδης. Αφηγηματικά Κείμενα*, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα, 1995, σ. 7-61· Γιάννης Παπαθεοδώρου, «Η αμαρτωλή Ιωάννα και το σκάνδαλο της γραφής», *Νέα Εστία* 1772 (2004), σ. 600-648· Δημ. Δημηρούλης, *Εμμανουήλ Ροΐδης. Η τέχνη του ύφους και της πολεμικής*, Μεταίχμιο, Αθήνα, 2005· Νίκος Μαυρέλος, *Το ψηλαφητό παλίμψηστο της ροϊδικής γραφής. Ζητήματα λογοτεχνικής και πολιτισμικής θεωρίας*, Σοκόλη, Αθήνα, 2008. Για τη συνολικότερη επίδραση του ύφους του Ροΐδη σε συγγραφείς του 19ου αιώνα βλ. Λάμπρος Βαρελάς, «Ροϊδικές ταυτότητες σε συγγραφείς του 19ου αιώνα», *Μικροφιλογικά* 32 (2012), σ. 5-11.

τρησης, μέσα στα «ρομαντικά χρόνια»². Από τη μια μεριά, ο εκκλησιαστικός αφορισμός, η εισαγγελική παρέμβαση, η λογοκρισία και η κατάσχεση του βιβλίου είναι εύγλωττες ενδείξεις για την οξύτητα των αντιδράσεων απέναντι στον Ροΐδη. Από την άλλη μεριά, η απάντησή του στην Ιερά Σύνοδο, οι «Επιστολές ενός Αγρινιώτου» και το «Υπόμνημά» του προς τους εφέτες του Πλημμελειοδικείου –ολόκληρο, δηλαδή, το αφηγηματικό «κύκλωμα»³ της *Πάπισσας*, που παρουσιάζεται στον ανά χειρας τόμο– μετατρέπει τελικά τον Ροΐδη από λόγιο εκφραστή ενός φιλελεύθερου πνεύματος σε συγγραφέα με αξιώσεις και κριτικό με απαιτήσεις. Ανεπίγνωστα ίσως,⁴ αμέσως μετά την *Πάπισσα*, ο Ροΐδης συνεχίζει το μυθιστόρημα με άλλα μέσα, ενώ αποκτά πλέον μια αναγνωρίσιμη θέση στη δημόσια σφαίρα. Δεν είναι καθόλου τυχαίο άλλωστε το γεγονός ότι το λογοτεχνικό σκάνδαλο της *Πάπισσας* έφερε στο προσκήνιο όλους τους κεντρικούς πρωταγωνιστές της δημόσιας σφαίρας (την Εκκλησία, τη Δικαιοσύνη, τον Τύπο, τη λογιосύνη), καθώς «για το πρώτο τουλάχιστον εξάμηνο του 1866, η *Πάπισσα* υπήρξε το μεγάλο θέμα της ημέρας».⁵ Η ειρωνική

2 Αλέξης Πολίτης, *Ρομαντικά χρόνια. Ιδεολογίες και Νοοτροπίες στην Ελλάδα του 1830-1880*, ΕΜΝΕ Μνήμων, Αθήνα, 1998.

3 Άλκης Αγγέλου, «Κάποιες προτάσεις για να ξαναδιαβάσουμε τον Ροΐδη», στο Εμμ. Ροΐδης, *Σκαλαθύρματα*, Εστία, Αθήνα, 2005 (α' εκδ. 1986), σ. νε'.

4 Δημ. Δημηρούλης, «Η διαρκής γοητεία της *Πάπισσας*», εισαγ. στο Εμμ. Ροΐδης, *Η Πάπισσα Ιωάννα*, Μεταίχμιο, Αθήνα, 2005, σ. Ιxix.

5 Άλκης Αγγέλου, «Η Εκκλησία, η *Πάπισσα*, ο Ροΐδης» στο Εμμ. Ροΐδης, *Η Πάπισσα Ιωάννα*, επιμ. Άλκης Αγγέλου, Εστία, Αθήνα,

απάντηση του συγγραφέα στην Ιερά Σύνοδο επιβεβαιώνει, άλλωστε, την απρόσμενη εκδοτική επιτυχία του βιβλίου μέσω του αφορισμού του:

«Ἡ “Πάπισσα Ἰωάννα”, ἡ προωρισμένη, ὡς πάντα τὰ ἐν Ἑλλάδι ἐκδιδόμενα βιβλία, ν’ ἀναγνωσθῇ ὑπὸ εὐαρίθμων τινῶν λογίων, ἀναγνώσθη χάρις εἰς τοὺς ἀφορισμοὺς ἐν ταῖς λέσχαις, τοῖς καφενείοις καὶ τοῖς παντοπωλείοις καὶ ἐνίστε μεγαλοφώνως, ἵνα ἀκούωσι καὶ οἱ μὴ ἐξεύροντες ν’ ἀναγινώσκωσιν, ὁ δὲ Ἄγ. Ναζαρέτ καὶ ὁ ἡγούμενος τοῦ Ἀγ. Σάββα ζητοῦσιν ἀντίτυπα αὐτῆς ἐκ τῶν περάτων τῆς Συρίας. Τοιαῦτα εἶναι σήμερον τ’ ἀποτελέσματα τῶν ἱερατικῶν ἀπαγορεύσεων· τὸ δὲ σωτήριον ἔτος 1866 εἶναι εἴπερ τι καὶ ἄλλο ἀκατάλληλον δι’ ἀφορισμοὺς καὶ καταδιώσεις συγγραφέων».⁶

Ο Ροῖδης, ωστόσο, δεν φαίνεται να εἶχε υπολογίσει αὐτὴν τὴν αἰφνίδια δημοσιότητα, καὶ μάλλον δεν περιέμενε πὼς τὸ μυθιστόρημα θὰ προκαλοῦσε τέτοιες καὶ τόσες αντιδράσεις. Ἀς δοῦμε πὼς ἀξιολογεῖ ὁ ἴδιος τις «περιστάσεις» τῆς γραφῆς, μέσα στὴν πύκνωση τῶν γεγονότων. Γράφει τὸν Νοέμβριο τοῦ 1866: «Ὅτε ἔγραψα τὴν Πάπισσαν οὔτε ἀναμορφωτῆς οὔτε διώκτης τῶν ἐκκλησια-

1993 (α' ἐκδ. 1988), σ. 42. Χρησιμοποιῶ αὐτὴ τὴν ἐκδοσὴ γιὰ ὅλα τὰ ἀποσπάσματα ποὺ παρατίθενται στὴν παρούσα εἰσαγωγή.

6 Στὸ ἴδιο, σ. 316. Τὸ κείμενο τοῦ Ροῖδῃ («Ὀλίγαι λέξεις εἰς ἀπάντησιν πρὸς τὰ μέλη τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος»), ἀναδημοσιεύεται καὶ στὴν προηγούμενη ἐκδοσὴ τῶν Ἐκδόσεων Μεταίχμιο (ἐπιμ. Δημήτρης Δημηρούλης), καθὼς καὶ στὸν ἀνά χειρὰς τόμο.

στικῶν καταχρήσεων ἐσκόπευα νὰ γείνω, ἀλλὰ μόνον σκοπὸν εἶχον νὰ γράψω ἓνα βιβλίο *humoristique*, εἰς τὸ ὁποῖον ὅμως οἱ ἀρχιερεῖς διὰ τῶν καταμηνύσεων καὶ φωνασικῶν τῶν ἀπέδωσαν σκοπὸν καὶ βαρύτητα εἰς ἣν δὲν ἀπέβλεπε». Καὶ σχολιάζοντας τα ὅρια ανάμεσα στὴν παιγνιώδη πρόθεση καὶ στὴν επιθετικὴ πολεμικὴ, συνεχίζει: «Ἄλλ' ἀφοῦ θέλοντα καὶ μὴ θέλοντα ἠθέλησαν νὰ με καταστήσωσιν ἀντίπαλον καὶ διώκτην τῶν ἱερατικῶν καταχρήσεων, θέλω ἀκολουθήσει τὴν ὁδόν, τὴν ὁποίαν με ἐχάραξαν, πράττων ἴσως ἀργότερα ἐν γνώσει καὶ σοβαρῶς, ὅ,τι εἶχον κάμει γελῶν καὶ χωρὶς νὰ γνωρίζω τί κάμνω».⁷ Στὴ δύση τοῦ βίου του, γύρω στὰ 1900, ἡ αποστασιοποίηση ἀπὸ το «νεανικὸ ἀμάρτημα» θὰ μεγαλώσει: «Τὴν ἄνοιξιν τοῦ ἔτους 1864 σπεύδων νὰ φέρω εἰς πέρας ἱκανῶς γνωστὸν νεανικὸν μου πόνημα, τὸ ὁποῖον δὲν μοι εἶναι εὐχάριστον νὰ μνημονεύσω, ἔτυχε νὰ λάβω ἀνάγκην μεσαιωνικῶν τινῶν τόμων, μὴ ὑπαρχόντων οὔτε ἐν τῇ δημοσίᾳ οὔτε ἐν οὐδεμιᾷ ἄλλῃ ἐν Ἀθήναις βιβλιοθήκῃ».⁸ Ο ἴδιος χαρακτηρισμὸς εἶχε ἀκουστεῖ νωρίτερα καὶ σὲ μιὰ ἄλλῃ παραλλαγή: «Περὶ τῆς ἀνάγκης ταύτης ἐξηγήθημεν ἐν ἄκρᾳ εἰλικρινείᾳ ἐν τῷ προλόγῳ νεανικοῦ πονήματος ἢ μᾶλλον νεανικοῦ ἡμῶν ἀμαρτήματος ὥς ἀκολουθῶς».⁹

Δεν πρόκειται τόσο γιὰ μιὰ υστερόχρονη ἀπολογία ὅσο γιὰ μιὰ ὠριμὴ συνειδητοποίηση ἐνός συγγραφικοῦ ἀδιεξόδου. Τὸ εἶδος μυθιστορήματος θὰ μπορούσε ἀρα-

7 Στὸ ἴδιο, σ. 365.

8 Εμμ. Ροῖδης, *Ἀπαντα*, ἐπιμ. Ἀλκης Αγγέλου, τόμ. Ε', Ερμής, Αθήνα, 1978, σ. 441.

9 Εμμ. Ροῖδης, *Ἀπαντα*, ὁ.π., τόμ. Β', Ερμής, Αθήνα, 1978, σ. 248.

γε να γράφει ο Ροΐδης μετά την *Πάπισσα*, αν βιάδιζε πάνω στο δικό της αφηγηματικό πρότυπο; Και πώς θα μπορούσε να συνομιλεί με τον κοινωνικό του περίγυρο όταν ακόμα και μια δεκαετία αργότερα, το 1877, γράφονται στίχοι σαν κι αυτούς: «Για μια στιγμή νομίσαν πως ήταν πεθαμένη / Και την περιφρονούσαν... μα σαν αφωρισμένη / Σηκώνεται απάνω, και χύνει μια βρώμα / Της *Πάπισσας* το στόμα / Αυτό το μαύρο φίδι / που βρώμησε για πάντα τον κριτικό Ροΐδη».¹⁰ Αναμφισβήτητα, η ζυγαριά ανάμεσα στα κέρδη και τις ζημιές της *Πάπισσας* πρέπει να βάρυνε πολύ στις αποφάσεις του Ροΐδη, όχι μόνο για τους συγγραφικούς σχεδιασμούς αλλά και για τον κοινωνικό βίο του. Το στίγμα της αθεΐας σε έναν αιώνα και σε μια κοινωνία όπου κυριαρχεί το θρησκευτικό αίσθημα δεν ήταν μια εύκολη υπόθεση. Σε ό,τι αφορά πάντως τη συγγραφή, το πρόβλημα λύθηκε έγκαιρα με τη στροφή από τη βιβλιογραφική έρευνα και το αρχείο στη βιωματική μνήμη και στην επικαιρική παρέμβαση.¹¹ Μπορεί λοιπόν το πείραμα της *Πάπισσας* να μην επαναλήφθηκε ποτέ, αλλά σφράγισε ανεξίτηλα τον βίο και το έργο του Ροΐδη.¹²

10 Εμμανουήλ Ροΐδης-Άγγελος Βλάχος, *Η διαμάχη για την ποίηση. Τα κείμενα και οι αντιδράσεις*, φιλ. επιμ. Δημήτρης Δημητρούλης, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα, 2011, σ. 567.

11 Εμμ. Ροΐδης, *Σκαλαθύρματα*, ό.π.

12 Για την καταλυτική σημασία της *Πάπισσας* στην εποχή της αλλά και στα διαδοχικά συγγραφικά στάδια του Ροΐδη βλ. Π. Θ. Γεροντόπουλος, *Η γένεση και ο στραγγαλισμός της Πάπισσας*, Αθήνα, 2014 (εκτός εμπορίου).

Η ΠΑΠΙΣΣΑ ΙΩΑΝΝΑ

ΚΑΙ Ο ΑΦΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ

ΤΟ ΑΥΘΕΝΤΙΚΟ ΚΕΙΜΕΝΟ ΤΟΥ 1866

Ένα βιβλίο-σταθμός στην ελληνική λογοτεχνία, ένα κλασικό μυθιστόρημα που εξακολουθεί να γοητεύει και να «σκανδαλίζει». Ο συγγραφέας του Εμμανουήλ Ροΐδης εκμεταλλεύεται μια μεσαιωνική ιστορία (για το σκάνδαλο ενός θηλυκού Πάπα που γέννησε στη μέση του δρόμου), με σκοπό να στηλιτεύσει τον σκοταδισμό της εκκλησιαστικής εξουσίας και να παρωδήσει την κοινωνική υποκρισία.

Αν η πρόσληψη ενός βιβλίου είναι ένας ασφαλής δείκτης για να εντοπίσουμε τον κοινωνικό αντίκτυπο της λογοτεχνικής γραφής, τότε μπορούμε να υποστηρίξουμε με βεβαιότητα πως η εμφάνιση της *Πάπισσας Ιωάννας* του Εμμανουήλ Ροΐδη (1866) δεν σηματοδοτεί μόνο την κατάκτηση ενός ιδιαίτερου λογοτεχνικού ύφους, αλλά αποτελεί ταυτόχρονα ένα κρίσιμο επεισόδιο μιας ευρύτερης ιδεολογικής και πολιτισμικής αναμέτρησης, μέσα στα «ρομαντικά χρόνια». Από τη μια μεριά, ο εκκλησιαστικός αφορισμός, η εισαγγελική παρέμβαση, η λογοκρισία και η κατάσχεση του βιβλίου είναι εύγλωττες ενδείξεις για την οξύτητα των αντιδράσεων απέναντι στον Ροΐδη. Από την άλλη μεριά, η απάντησή του στην Ιερά Σύνοδο, οι «Επιστολές ενός Αγρινιώτου» και το «Υπόμνημά» του προς τους εφέτες του Πλημμελειοδικείου –ολόκληρο, δηλαδή, το αφηγηματικό «κύκλωμα» της *Πάπισσας*, που παρουσιάζεται στον ανά χειράς τόμο– μετατρέπει τελικά τον Ροΐδη από λόγιο εκφραστή ενός φιλελεύθερου πνεύματος σε συγγραφέα με αξιώσεις και κριτικό με απαιτήσεις.

Από την εισαγωγή του Γιάννη Παπαθεοδώρου

ISBN:978-618-03-1212-6

9 786180 312126

ΒΟΗΘ. ΚΩΔ. 81212